

नेपाल सरकार

युवा, श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय

श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग

व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य केन्द्र

भैंसेपाटी, ललितपुर

आ.व. २०८३/०८४ (२०८३ श्रावण १ गतेदेखि २०८३ असोज मसान्तसम्म)

(सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ५(३) र सूचनाको हक सम्बन्धी नियमावली, २०६५ को नियम ३ बमोजिम सार्वजनिक गरिएको विवरण)

१. स्वरुप र प्रकृति

१.१ व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य केन्द्र परिचय:-

औद्यौगिक क्रान्ति तथा व्यवसायहरुको विस्तारसँगै रोजगारीको अवसरहरु सृजना हन्छ। यसले गर्दा मुलुक तथा जनताको आर्थिक प्रगति हुन्छ। तर औद्यौगिक पदार्थ, उत्पादन प्रक्रिया, प्रविधि तथा उत्पादनमा अन्तरनिहित जोखिमले गर्दा औद्यौगिक संरचनाहरुको स्थापनासँगै असुरक्षित काम र कार्य वातावरणको पनि सृजना हुन पुग्छ। यस जोखिमले गर्दा एकातिर औद्यौगिक प्रतिष्ठानहरुको काममा एवं व्यवसायमा संलग्न मानिसहरु व्यवसायजन्य दुर्घटना पर्ने र व्यवसायजन्य रोग लाग्ने सम्भावना वृद्धि भई आम सर्वसाधारण मानिस र वातावरण यसबाट प्रभावित हुन्छन्।

विश्वका करिव तीन अर्ब कामदारहरु मध्ये ८० प्रतिशत कामदार व्यवसायजन्य स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा छैनन्। अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन अनुसार प्रत्येक वर्ष कामसँग सम्बन्धित चोटपटक तथा रोगको कारण विश्वभरमा करिब २३ लाख मानिसले ज्यान गुमाउछन्। यसमध्ये करिब ३ लाख ५० हजार मानिसको दुर्घटनाको कारणले गर्दा मृत्यु हुने गरेको छ भने करिब १९ लाख ५० हजार मानिसको प्राणघातक व्यवसायजन्य रोग लागेर मृत्यु हुने गरेको छ। प्रत्येक वर्ष करिब ३ करोड १७ लाख कामदारहरु व्यवसायजन्य दुर्घटनामा पर्ने गरेका छन्। विश्वभरी प्रत्येक वर्ष करिब ३० करोड भन्दा वढी कार्यस्थलसँग सम्बन्धित दुर्घटना र करिब १६ करोड कार्यस्थल सम्बद्ध रोगका घटनाहरु हुने गरेका छन्। कृषि पेशामा नै हेर्ने हो भने प्रत्येक वर्ष २० लाख किसान किटनाशक औषधीबाट प्रभावित हुन्छन् जसमध्ये ४० हजारले ज्यान गुमाउँछन्।

नेपालको सन्दर्भमा व्यवसायजन्य दुर्घटना एवं व्यवसायजन्य रोग लागेको कामदारको संख्या र व्यवसायजन्य दुर्घटना एवं रोगको कारण प्रत्येक वर्ष मृत्यु हुने कामदारको सही तथ्याङ्क छैन। कुन-कुन व्यवसायको कारणले गर्दा कस्ता कस्ता व्यवसायजन्य रोग लाग्न सक्छ र त्यसको निर्धारण नेपालमा गरिएको छैन। नेपालमा प्रत्येक वर्ष कार्यस्थलमा हजाँरौं कामेदारहरु दुर्घटनामा पर्ने र सयौंले ज्यान गुमाउँछन्। कार्यस्थलका यस्ता पेशागत रोग तथा दुर्घटनाले सम्बन्धित व्यक्तिको परिवार वा उद्योगलाई मात्रै क्षति पुऱ्याउँदैन, यसले सिंगो समाज तथा राष्ट्रकै लागि मानवीय तथा आर्थिक क्षति पुऱ्याउँछ। नेपालमा व्यवसायजन्य रोग लाग्नु एवं दुर्घटना हुनुको मुख्य कारण सम्बन्धित पक्षहरुले व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्यमा पर्याप्त ध्यान नदिनु हो।

नेपालका अधिकांश औद्योगिक प्रतिष्ठानहरुमा काम तथा कार्यस्थलहरुलाई सुरक्षित तथा स्वस्थ बनाउने तर्फ पर्याप्त ध्यान दिईएको पाईदैन। कार्यस्थलको वातावरण स्वस्थ एवं सुरक्षित बनाउन कार्यस्थलमा रहेका यान्त्रिक खतरा, रसायनिक खतरा, धुँवा, धुलो, अत्याधिक गर्मी एवं ताप नियन्त्रण गर्न उपयुक्त उपाय अपनाउनु जरुरी हुन्छ भने उपयुक्त भेन्टिलेसन, उपयुक्त प्रकाश र मेशिनहरुका सम्पूर्ण घुम्ने पार्टपुर्जा एवं उपकरणहरुमा छेकवारको र कार्यस्थलमा सुरक्षा सम्बन्धी चित्रहरुका समुचित व्यवस्था गर्नुपर्छ। असुरक्षित क्रियाकलाप र असुरक्षित अवस्था कार्यस्थलमा हुने दुर्घटनाका मुख्य कारणहरु हुन। कार्यस्थलमा कामदारहरुले कामको प्रकृति अनुसार आचरण एवं व्यवहार नगर्नु असुरक्षित क्रियाकलाप अन्तर्गत पर्दछ। कार्यस्थलको वातावरण स्वस्थ एवं सुरक्षित बनाउन रोजगारदाताले उपयुक्त व्यवस्था नगर्नु भनेको असुरक्षित अवस्था भएको कार्यस्थलको सृजना गर्नु हो। तसर्थ असुरक्षित क्रियाकलापको नियन्त्रण गर्ने दायित्व सम्बन्धित कामदारको हो भने असुरक्षित अवस्थाको नियन्त्रण गर्ने दायित्व रोजगारदाताको हो। कार्यस्थलमा हुन सक्ने दुर्घटना एवं लाग्न सक्ने व्यवसायजन्य रोगको कारणले कामदारहरुका डर एवं मानसिक तनाव उत्पन्न हुने गर्छ जसले गर्दा उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आउँछ। उपयुक्त प्रतिरक्षात्मक उपाय अपनाउने हो भने यस्ता अधिकांश व्यवसायजन्य दुर्घटना तथा रोगहरुको नियन्त्रण तथा न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ। यस्ता प्रतिरोधात्मक उपायहरुले कार्यस्थलमा कामदारहरुको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको प्रवर्द्धन गर्नुका साथै उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वहरुको नियन्त्रण तथा न्यूनीकरण गर्नमा सहयोग गर्छ।

व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्यको क्षेत्रमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने, सरोकारवालाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने र कार्यस्थलको वातावरण सुधार गर्ने व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी केन्द्रले राष्ट्रियस्तरमा काम गरिरहेको छ। केन्द्रले कार्यस्थलमा कामदारहरुको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको प्रवर्द्धन एवं सुनिश्चितताको अवधारणा विकासको क्षेत्रमा काम गरिरहेकोले यसले गर्दा उत्पादन एवं उत्पादकत्व वृद्धिमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याईरहेको छ।

उद्योग व्यवासयले वृहत रोजगारीको अवसरको सृजना गर्दै राष्ट्रको आर्थिक समुन्नतिमा टेवा पुऱ्याईरहेका हुन्छन्। यिनै उद्योग प्रतिष्ठानमा कतिपय अवस्थामा असुरक्षित कार्य तथा असुरक्षित कार्यावस्थाको सृजना हुन गई प्रत्यक्ष रुपमा त्यही संलग्न मानिसहरु विविध औद्योगिक दुर्घटना तथा व्यवसायजन्य रोगहरुको शिकार बन्नु परेको तथा ती कार्यस्थलबाट उत्पन्न विषाक्त प्रदुषणका कारण सामान्य जनसमुदाय समेत गम्भीर रुपमा प्रभावित भएका तथ्यहरु विद्यमान छन्।

देशको आर्थिक विकासको लागि औद्योगिकिकरण एक महत्वपूर्ण आधार-स्तम्भ हो। औद्योगिकरणको निरन्तरता र विकासको लागि उत्पादन र उत्पादकत्वमा क्रमशः वृद्धि हुनु नितान्त आवश्यक हुने र सुरक्षित कार्य र कार्यावस्था उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका समपुरक आधार हुन्। उद्योग प्रतिष्ठानहरुमा सुरक्षित कार्य तथा कार्यावस्थाको प्रवर्द्धन र संरक्षणलाई औद्योगिक व्यवसायको एक समपूरक आधारभूत पक्षको रुपमा विकसित गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी तत्कालिन श्री ५ को सरकारले २०५२ सालमा "व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी आयोजना" को स्थापना गरेको र यस आयोजनालाई नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७५।०३।३२ को निर्णयानुसार व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य केन्द्रको रुपमा रहने गरी २०७५ साल श्रावण १ गते देखि स्थायी संगठन संरचना स्वीकृत भएको हो। केन्द्रको उद्देश्यमूलक कार्यक्रमहरु प्रभावकारी रुपमा संचालन गर्नका लागि आधारभूत पूर्वाधारहरु भवन, प्रयोगशाला, पुस्तकालय, तालिम कक्ष र प्रशिक्षण सामग्री तयार भै कार्यान्वयनमा आइसकेका छन्। व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धमा आधारभूत ज्ञानका लागि आवश्यक पुस्तक तथा प्रशिक्षण सामग्रीहरुको संग्रह सहितको एक पुस्तकालय रहेको छ। कार्यस्थल अनुगमन र नाप जाँचका लागि आवश्यक आधारभूत उपकरण सहितका तीन वटा प्रयोगशाला (रासायनिक, स्वास्थ्य र यान्त्रिक) रहेका छन्। प्रशिक्षण कार्यक्रम संचालनका लागि आवश्यक साधन सम्पन्न तालिम कक्ष सहितको आफ्नै भवन भैंसेपाटी, ललितपुरमा रहेको छ।

२. व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य केन्द्रको काम, कर्तव्य र अधिकारः-

२.१ प्रशासन शाखाका कार्यहरु

- दैनिक प्रशासन, कर्मचारी प्रशासन तथा आन्तरिक व्यवस्थापन सम्वन्धी कार्य गर्ने
- सरुवा, बढुवा विभागीय कारवाही अवकाश तथा विदाहरुको अभिलेख राख्ने तथा अद्यावधिक गर्ने
- जिन्सी व्यवस्थापन तथा भण्डार शाखाको व्यवस्थापन गर्ने,
- कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सिफारिस गर्ने,
- विविध किसिमको करार सम्झौता गर्ने,
- परिपत्र तथा राय प्रतिक्रिया माग्ने/दिने
- मासिक, चौमासिक र वार्षिक प्रगति विवरण बनाई विभाग/मन्त्रालय पठाउने,
- केन्द्रको वार्षिक प्रगति विवरण तयार गर्ने, वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रमको कार्ययोजना बनाउने,
- कार्यालय संचालन सम्बन्धमा अन्तर शाखा तथा माथिल्लो निकायसंग समन्वय गर्ने,

नेपाल सरकार
श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय
व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग
व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य केन्द्र
हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर

- प्रशासन र योजना सम्वन्धी अन्य कार्य गर्ने,
- जिन्सी सामानको खरिद तथा पुराना सामग्रीको लिलामी गर्ने,
- केन्द्र प्रमुखको निर्देशानुसार तथा अन्य तोकेको कार्य गर्ने।

२.२ प्रयोगशाला शाखाका कार्यहरु

- औद्योगिक प्रतिष्ठानको कार्यस्थलमा प्रयोग गरिने खतरनाक मेशिन, पार्टपुर्जा, भौतिक तथा अन्य खतराको स्रोत र अवस्थाको निरीक्षण गर्ने र सो बाट हुने प्रतिकुल असरबाट कामदारलाई बचाउनका लागि समुचित सुरक्षात्मक व्यवस्था सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्ने,
- औद्योगिक प्रतिष्ठानका कार्यस्थलमा विद्यमान भौतिक तथा अन्य खतराका स्रोत र अवस्थाका बारेमा
- आवश्यक जानकारी पत्र तयार पार्ने र तिनको प्रयोगमा सहयोग पुऱ्याउने,
- कार्यस्थलमा विद्यमान खतरा र खतराका स्रोतसँगको सम्पर्कको पहिचान र अनुगमन गर्ने,
- कार्यस्थलमा विद्यमान भौतिक, रासायनिक जैविक औद्योगिक विकार आदिको नमुना संकलन गर्ने,
- औद्योगिक प्रतिष्ठानहरुको स्थलगत निरीक्षण गरी संकलित नमुना संकलनका धुलो, धुवाँ, विशालु रसायन र ग्याँसहरूको प्रयोगशालामा सुक्ष्म विश्लेषण गर्ने,
- औद्योगिक प्रतिष्ठानका कार्यस्थलमा रासायनिक खतराका स्रोत र सुरक्षित सम्पर्क बयान सम्वन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने,
- श्रमिक स्वास्थ्यसँग विभिन्न स्वास्थ्य परीक्षण तथा जाँच गर्ने,
- औद्योगिक प्रतिष्ठानका कार्यमा विद्यमान रासायनिक खतराका स्रोत र अवस्थाका बारेमा आवश्यक जानकारी पत्र तयार पार्ने र प्रयोगमा सहयोग पुऱ्याउने,
- व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य समबन्धि तथ्यांक अद्यावधिक गर्ने,
- उद्योग प्रतिष्ठानको कार्य वातावरण व्यवसायजन्य सरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी हईजिन सर्भे तथा अनुगमन गर्ने,
- औद्योगिक सुरक्षाको लागि प्राविधिक सुझाव र उपयुक्त अद्यावधिक जानकारी प्रदान गर्ने,
- केन्द्रको कार्यक्रम संचालनमा केन्द्र प्रमुख प्रति जिम्मेवार रही सघाउ पुऱ्याउने।

२.३ व्यवसायजन्य स्वास्थ्य तथा सुरक्षा प्रवर्द्धन शाखाका कार्यहरु

- व्यवसायजन्य सुरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी समयानुकुल विभिन्न अध्ययन/अध्यापन विषयवस्तु तयार,
- व्यवसायजन्य सुरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न पुस्तिका सामग्री तयार गर्ने,
- व्यवसायजन्य सुरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी छलफल, गोष्ठी, तालिमको माध्यमबाट विषयगत चेतना जगाउने,
- औद्योगिक सुरक्षाको लागि आवश्यक जानकारी तथा प्रविधिक सुझाव दिने,
- औद्योगिक प्रतिष्ठानको कार्यस्थलमा प्रयोग गरिने खतरनाक मेसिन पार्टपुर्जी, भौतिक तथा खतराका स्रोत र अवस्थाको निरीक्षण गर्ने र सोबाट हुने प्रतिकुल असरबाट कामदारलाई बचाउनका लागि समुचित सुरक्षात्मक व्यवस्थाबारे सुझाव र सल्लाह दिने,
- कामदार, ट्रेड युनियन, व्यवस्थापन र अन्य सम्बन्धीत निकायलाई व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी दिई व्यवसायजन्य दुर्घटना कम गर्न र कामदारको स्वास्थ्यलाई सुरक्षित पार्न सेमिनार, गोष्ठी आदि आयोजना गर्ने,
- केन्द्रको कार्यक्रम संचालनमा आयोजना प्रमुखप्रति जिम्मेवार रही सघाउ पऱ्याउने।

३. आ.व. २०८३/०८४ (२०८३ श्रावण १ गतेदेखि २०८३ असोज मसान्तसम्म) मा सम्पादन गरिएको कार्यहरुको विवरण

क्र.सं.	सम्पादित कार्यहरु	प्रथम त्रैमासिक लक्ष्य	प्रगति स्थिति (प्रतिशतमा)	कैफियत (सम्पन्न वा कार्यान्वयनमा रहेको खुलाउने)
१	उद्योग वा प्रतिष्ठानमा कार्यरत श्रमिकहरुको लागि व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी ३ दिने सचेतनामुलक तालीम	१	१००%	सम्पन्न भएको
२	कार्यस्थलमा खतराको पहिचान तथा जोखिम मूल्याङ्कन सम्बन्धी ४ दिने अभिबृद्धिमूलक प्रशिक्षण	१	१००%	सम्पन्न भएको
३	कार्यस्थलमा हानिकारक तत्वको नमुना संकलन तथा विश्लेषण (OS&H सम्बन्धी सुधारात्मक कार्य)	९	८९%	८ वटा सम्पन्न भएको
४	सरसफाईकर्मीहरुका लागि व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य बचाऊ सम्बन्धी १ दिने अभिमुखिकरण तालिम	१	१००%	सम्पन्न भएको
५	OSH सम्बन्धी आधारभूत प्रशिक्षण कार्यक्रम	२	१००%	सम्पन्न भएको
६	सुरक्षा/स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थलगत प्रशिक्षण	१	१००%	सम्पन्न भएको

४. ऐन, नियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड, दिग्दर्शन

- श्रम ऐन, २०७४
- रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५
- बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६
- बोनस ऐन, २०३०
- ट्रेड युनियन ऐन, २०४९
- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा नियमावली, २०७५
- श्रम नियमावली, २०७५
- ट्रेड युनियन नियमावली, २०५०
- बोनस नियमावली, २०३९
- राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
- राष्ट्रिय व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य नीति, २०७६
- श्रम सम्मान, राष्ट्रको अभियान सम्बन्धी रणनीति, २०७८
- ईट्टा उद्योगमा काम गर्ने श्रमिकको लागि व्यवसाजन्य सुरक्षा एवं स्वास्थ्य सम्वन्धी निर्देशिका, २०७४
- विदेशी नागरिकहरूको श्रम इजाजत व्यवस्थापन सम्वन्धी निर्देशिका, २०७५
- राष्ट्रिय व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम, (२०८३-२०८८)
- श्रमिकहरुको न्यूनतम पारिश्रमिक, सेवा सुविधाको दररेट
- श्रम अडिट मापदण्ड, २०७५
- कार्यस्थलको लागि अधिकतम ध्वनीको स्तर (मापदण्ड), २०७३
- कार्यस्थलको लागि अधिकतम तापको स्तर (मापदण्ड), २०८२

- ईट्टा उद्योगमा काम गर्ने श्रमिकको लागि व्यवसाजन्य सुरक्षा एवं स्वास्थ्य सम्वन्धी निर्देशिका,